

Од Цар Филип до Alexander the Great

Лидија Стојановиќ Лафазановска
Институт за фолклор
lidijast@ukim.edu.mk

Клучни зборови: народно раскажување, цар Филип, Александар Македонски, Крали Марко, фолклорно предание, мотив, архивска граѓа, Скендербег

Еден од основните проблеми во фолклористиката (кој се јави во почетокот на 60-те г. од 20. век и траеше сè до 90-те г. од 20. век) беше одредување на предметот и опсегот на нејзиното истражување, во смисла на тоа дали е истата „историски омеѓена“ или пак треба да ги следи промените и динамиката на културните процеси. Имено, сите перипетии ги беше поставила „модерната“ со нејзините придобивки, со што го беше повлекла народот во градот, ги беше создала новите народни навики, но не успеа и да ја истисне основната човекова особина „homo narrans“, видена како човекова способност и потреба во разните историски периоди секогаш метафорички и уметнички да ги обликува своите усни прераскажувања (Ranke, 1967). Резимирано, станува збор за двата концепта: „романтизмот“, како ера на усноста, кога настануваат фолклорот и „народната книжевност“, и „модернизмот“, како време на технизираниот свет кој битно ги измени начините на комуникација, ги создаде новите релации од видот: народна и масовна култура, поставувајќи ги истовремено и новите насоки во испитувањето на народното раскажување премодулирано „од истражување на старините“, во „истражување на она што го чита, доживува и раскажува народот“. Токму различните обрасци на истражувањето на народното раскажување видени преку назначените два концепта: романтизам - модернизам можат да се проследат преку сижето за Александар Македонски и неговата застапеност во македонската народна култура. Во оваа смисла би направила една мала ретроспектива на најзначајните негови репрезентации, кои започнуваат со приказната „Цар Филип сос слонце чинит облок“, забележана од Виктор Григорович (1844-45) и во моментов завршуваат со впечатоците и еуфориите од играниот филм на Оливер Стоун „Alexander the Great“.

Интересно е да се укаже како во фолклористиката се движеа интересите за научното истражување на раскажувањето, започнувајќи како истражување на старините и неприкосновената потрага по историските корени на една „фолклорна творба, појава или мотив“ и пред сè нејзина жанровска определба (доживеано само како една филолошка дисциплина), преку истражувањето на контекстот, во кој еден текст е репродуциран и истражување на изведбата /засновани пред сè на теренското истражување/, доаѓајќи до интересното подрачје, назначено како биологија на

раскажувањето (Dégh, 1979). Интересно е тоа што сè повеќе овие насоки го гледаат истражувањето на фолклорниот текст само како едно емпириско истражување на културата. Оттука, во последното подрачје акцентот е префрлен „не на една народна творба, видена како архивска граѓа“, туку на причините зошто и како таа творба живее во одредена група. Кон оваа истражувачка насока треба да се додаде и следното „иманентно фолклористичко подрачје“, настанато релативно доцна, во 70-те год. од 20 век. Станува збор за културата на читањето и за анализата на популарните четива, која сосема логично со развојот на технологијата, но и со описменувањето на народот го смени романтичарскиот концепт на народната книжевност /доживеана како усна/ - во „литература која е наменета за народот“ (Schenda, 1976; 1993). И меѓу последните насоки на раскажувањето несомнено е она, кое се однесува на проучување на аудиовизуелните и електронските извори - овде Бредних укажува на многу јасниот факт, дека покрај пишаните, аудиовизуелните медиуми го претставуваат исклучително значајниот извор за истражување на раскажувањето (Brednich, 2001:62-63). Особено вестите, документациите, филмовите, претставуваат едно непрегледно поле на информации, кои како затворени ентитети повикуваат на понатамошната усна рецепција. Тоа е оној Ранкеов концепт на *homo narrans*. Со самото тоа, медиумите имаат едно неограничено влијание врз создавањето на човековите комуникациони навики, обликувајќи го на тој начин и самото раскажување. Оттука, Линда Деј особено се залага за продирањето на масмедиумите во фолклористичкото истражување на раскажувањето, пред сè затоа што тие ги исполнуват најважните критериуми, кои ги бара фолклорот: тие се општествено релевантни, се базират на пренесувањето и ги задоволуваат актуелните потреби (Dégh, 1994:1). Наведувајќи ги сите масмедиуми, при што, обликувајќи го слободното време, не смее да се заобиколи Леополд Шмитовото одредиште, кој во далечната 1940 год ги беше согледал - играниот филм како една типична форма на градската приказна, а популарните четива, почнувајќи од Џек Лондон и Книгите за Тарзан, преку детективските приказни, неделните романи и сл., како природен надоместок на старите народни книги (Schmidt, 1940:109), претставувајќи го на тој начин нивниот функционален еквивалент.

И да се вратам кај Александар Македонски и она што е особено интересно: начинот на кој една книжевна материја во текот на времето /во смисла на промена на историските парадигми/ се распространува, развива и добива значења во рамките на една култура.

Пенушлиски укажа на историскиот контекст, во кој започнале организирано да се собираат македонските народни приказни; станува збор за втората половина од 19 век, во времето кога во Македонија се појавиле првите преродбенски мисли и позасилените национални пројави на македонскиот народ. „Цар Филип сос слонце чинит облок“ е првата забележана приказна од Острово, запишана од Виктор Григирович за време на неговото патување по Македонија (1844-45), која што меѓутоа беше отпечатена дури од страна на Поленаковиќ во 1951 год.[1] Иако запишувачот сметал дека оваа творба е песна, сепак Поленаковиќ со право укажал дека станува збор за приказна (Пенушлиски, 1981:22-38; 430), при што, како што може да се забележи, жанровското одредување беше една од основните задачи, кои ги имаше фолклористиката во средината на 20. век. Потоа следат не толку обемни, во споредба со Крали Марко, но сепак значајни наводи, кои ги исполнуваат страниците од нашите Зборници: станува збор за јуначката песна „Раѓањето на Александар Велики“ (Верковиќ, 3, 1985: 24-30), како и двете преданија: од Миладиновци, „Цар Александар“ (1861) и Андре Мазон (1923), кои дадоа повод за една интересна фолклористичка постапка. Имено, онака

како што беше најприродно согледувањето на литературното потекло на одредени народни приказни, меѓу кои е нашиов случај, интересно би било да се согледа какви сè промени може да доживее одредена книжевна материја во своето усно пренесување. Романот за Александар потекнува околу 300 год п. н. е., и оттогаш навлезе во речиси сите европски и предноазиски јазици. Задржувајќи се само на двата примера од македонскиот фолклор, кои се однесуваат на епизодата за Александровата потрага по бесмртна вода, би сакала да укажам на некои симпатични народни интервенции.

Во примерот од Миладиновци, царот Александар сакаше да појде да земе бесмртна вода. Но, таму каде што одеше, никој не се враќаше назад; зашто, дури и да стигни некој до неа, требаше да патува три дена сè во ноќна темница, во која луѓето заскитуваа, и не можеа да се вратат на бел ден. Царот Александар си зеде со себе кобили и ждребиња. Во темнината ја врза кобилата; и на растојание, каде што може да се чуе гласот, го врза ждребето; потоа кобила, после ждребе, и така подалеку дури стигна до бесмртната вода, која стоеше меѓу две планини, кои се отвораа и затвораа. Тој со голема брзина нацрпи едно шише[2], и по гласовите од кобилите и ждребињата, наодвеше патот и така се врати от бел ден. Шишето остави на прозорецот за да се напиет утрината во недела; ѝ нарача на сестра му, да вардит, да не некако истурит бесмртната вода. Сестра му метејќи, не догледа, и го скрши шишето. Царот Александар кога го чу тоа, страшно се налути; а сестра му сакајќи да ја избегне неговата лутина се фрли во море и се престори делфин, кој, кога го чу Александровото име, се сокри во морските длабочини (Миладиновци, 1861:526). Првиот кој укажа на поврзаноста на ова фолклорно предание со Романот за Александар беше В. Јагиќ (1867)[3]. Раскажувањето е овде изменето. Недостасува мотивот на оживеаната риба. Александар оди свесно во потрагата по бесмртната вода; тој сака да стане бесмртен - значи еден потег, кој во понатамошните усни пренесувања станува уште повпечатлив. Неговата сестра (која се јавува наместо неговата ќерка) не го знае значењето на водата, но таа го лаже околу ползата од пијалокот. Меѓутоа, она што останува неизговорено од најголемиот број варијанти, слични на оваа, е народната претстава, дека бесмртната вода станува корисна токму на крајот од животот.

Втората интересна рамка во која се опишува назначената епизода претставува варијантата од Зборникот на Андре Мазон, каде што всушност се опишува овој ист мотив, меѓутоа во еден нов контекст: станува збор за еден интересен спој: Александар, Јанкула и Марко одат во потрага по бесмртната вода. Интересно е да се укаже зошто токму во дваесеттите год. од 20. век доаѓа до овој интересен спој на двата културни хероја. Но, да се свртам кон сижето; во ова предание, се отвора планината, тие успеваат да ја земат водата, и за нив веќе нема никаква смрт. Александар има две сестри. Тие му ја испиваат водата. Од страв, дека Александар би можел да ја побара водата, што ја беа испиле тие, се фрлаат во морето и стануваат половина риби, половина жени. Александар умира; Јанкула и Марко сè уште живеат, но никој не знае каде се тие во тоа време. [4]

Сега повторно би се свртела кон старата српска книжевност, каде што Александрида била често препишувана, уште во времето кога старата книжевност ја беше заменува новата. За фолклористиката е особено важен 19. век, кога всушност се јавуваат и бројните заинтересирани читатели, поради кои се јавува и новиот превод од новогрчки во двете изданија (1844, Нови Сад, и Белград 1851). Интересно е да се споменат и бројните преводи на бугарски и романски, кои потекнуваат од истиот тој период,

средината на 19. век (Köhler und Schenda, 1977:288-289). Првобитно наменета за синовите на феудалците, идните борци и војни, „Александрида“ претставуваше страшно популарно четиво токму за оние, кои се занимаваа со воените и борбените вештини. Оттука и во насловот на романот стои дека „за оние кои им се оддаваат на воените вештини, корисно е да се чита и слуша „житието и историјата“ на Александар (Radojčić, 1955:57-58), така што е сосем правилно одредувањето на ова четиво исклучително како дидактично. Познато е, и веќе укажав дека токму ракописите на „Александрида“ влијаеле на нашата народна книжевност /во романтичарскиот концепт/. Еден од основните моменти кои влијаат на популарноста на ова четиво е токму распространувањето на поимот Македонија (во 16 век), така што на Александар се почнува да се гледа како на наш човек. На пр., еден македонски свештеник од 19. век во својата проповед говори „за големиот наш цар Александар“ (Radojčić, 1955:58). Во оваа насока заслужуваат да се споменат и бројните впечатоци од новото популарно четиво, кое стана омилена лектура од 1991 год. наваму. Тука би ги споменала и бројните симпатични впечатоци, коишто ги имаа нашите иселеници во Германија, потенцирајќи го со тоа и онака силно изразеното патриотско чувство.[5] Не помалку еуфорично, /кај оној дел од публиката кој сакаше да го доживее тоа/, беше доживеана и премиерата на филмот на Оливер Стоун.

Библиографија:

- EJ 1955, *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb: Izdanje leksikografskog Zavoda.
- Brednich, R.W., 2001, „Methoden der Erzählforschung“, in: *Methoden der Volkskunde*, (Hg.) Albrecht Lehmann und Silke Götsch, Berlin: Dietrich Reimer Verlag, S. 57-77.
- Dégh, L., 1979, „Biologie des Erzählguts“, in: *Enzyklopädie des Märchens*, Bd.2, Berlin. S.386-406.
- Dégh, L., 1994. *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington/Indianapolis.
- Jagić, V., 1867, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, Sv.1, Zagreb.
- Köhler, I. und Schenda, R., 1977, „Alexander-Volksbücher“, in: *Enzyklopädie des Märchens*, Bd.1, Berlin: W.de Gruyter.
- Mazon, A., 1923, „Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale“, (Travaux publiés par l'Institut d'Etudes slaves", 1) Paris.
- Миладиновци, К. Д., 1861, *Български народни песни*, Загреб.
- Пенушлиски, К., 1981, *Македонскиот фолклор*. Скопје: Мисла.
- Radojčić, S., 1955, „Aleksandrida“, во: *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb: ILZ.
- Ranke, K., 1967 „Kategorienprobleme der Volksprosa“, *Fabula*, 9, 1967, S.4-12.
- Schenda, R., 1976, *Die Lesestoffe der Kleinen Leute*. Studien zur populären Literatur im 19. und 20. Jahrhundert. München: Verlag C.H.Beck.
- Schenda, R., 1993, *Von Mund zu Ohr*. Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa. Göttingen.
- Schmidt, L., 1940, „Wiener Volkskunde.Ein Aufriß.“ *Wiener Zeitschrift für Volkskunde*, Ergänzungsbd. 16. Wien/Leipzig,1940.

Белешки:

[1] „Makedonske narodne pesme u Vrazovoj zaostavštini“, Gradja JAZU, 1951, Zagreb.

[2] Тука се интересни двете толкувања, кои се среќаваат кај Миладиновци: едни велат че врза шишето на грлото од голоб, кому опашката се скина од планините, а други велат, че опашката от коњот му се скина (Миладиновци, 1861: 526).

[3] Имено, тука би ја споменала Александрида (позната како роман за Александар Македонски во старите јужнословенски книжевности), инаку превод и преработка на Псевдо-Калистеновиот грчки спис, кој во 2. - 3. в. ги беше оформил раскажувањата за Александар. Инаку особено популарен во средниот век, овој спис е зачуван во повеќе грчки редакции и обработки, по кои следуваат преводите на латински, француски, германски и чешки јазик (сп. ЕЈ : 57). Од друга страна, пак, интересно е да се спомене и случајот со Ѓерѓ Кастриоти, кој како добар воин го добива името Скендербег. „Historia de vita et gestis Scanderbegi epirotarum principis“ за првпат беше отпечатена во Рим (1508-1510).

[4] André Mazon, „Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale“, Paris 1923 (*Travaux publiés par l'Institut d' Etudes slaves*, 1), str.97.

[5] Станува збор за еден студиски престој во 2003 г. Во Германија, каде што го истражував проблемот на емиграцијата. Интересни беа ставовите на двете групи: имено, романот за Александар Македонски е многу омилен меѓу протагонистите за самостојна Македонија, додека кај Југо - носталгичарите Крали Марко сè уште важи за култна личност број еден.